

UDK 821.163.42.09
Džamanjić, B.
Izvorni znanstveni rad
Primljen 16. 11. 2015.
Prihvaćen 6. 6. 2016.

DAJANA ĆOSIĆ

Visoko, Bosna i Hercegovina
cosic_dajana@hotmail.com

MATEA MRGAN

Klasična gimnazija
Križanićeva 4a, Zagreb
mateamrgan@hotmail.com

PETRA ŠOŠTARIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Odsjek za klasičnu filologiju
Ivana Lučića 3, Zagreb
psostari@ffzg.hr

ANTIČKI UZORI U DŽAMANJIĆEVU LATINSKOM PRIJEVDU *ODISEJE*

U radu se utvrđuju utjecaji antičkih pjesnika na prijevod Homerova epa *Odiseje* iz pera hrvatskog isusovca Bernarda Džamanjića, nastao krajem 18. st. Sažeto je prikazan kontekst u kojem Džamanjić stvara te mjesto ovog prijevoda u njegovom opusu. Uz pomoć zbirke tekstova *CroALa*, *Musisque Deoque* i *Poeti d'Italia* pokušale smo utvrditi prisutnost citata iz djela antičkih autora u tekstovima, te odrediti koji su antički pisci izvršili najveći utjecaj na Džamanjića u oblikovanju latinskih stihova, pri čemu je kao glavni izvor služila zbirka *Musisque Deoque*, dok su *CroALa* i *Poeti d'Italia* služile za dodatnu provjeru izvora. S obzirom na isusovačko obrazovanje i rimski neoklasicistički krug u kojem se kretao, u Džamanjićevu prijevodu Homera očekivan je utjecaj rimske epike, ponajprije Vergilija.

Ključne riječi: hrvatska latinistička epika, recepcija Homera, Bernard Džamanjić, rimski neoklasicistički krug

1. UVOD

Tradicionalno se smatra da grčka književnost počinje Homerovim epovima; rimska počinje opusom pisca Livija Andronika u koji pripada i *Odusia*, najstariji poznati prijevod Homera. Recepcija Homera u starome Rimu nije bila ograničena samo na književnost; njegov je utjecaj bio vidljiv, primjerice, i u likovnoj i izvedbenoj umjetnosti. U srednjem vijeku je zamrlo poznavanje grčkog na Zapadu, no Homer ni tada nije bio zaboravljen: veliku popularnost su uživali romani inspirirani građom iz *Ilijade* i *Odiseje* kakve su pisali Benoît de Sainte-Maure, Guido delle Colonne i drugi. U renesansi raste interes za grčkim nasljeđem kod europskih autora, koji, zaintrigirani pohvalama kojima rimski pisci obasipaju grčke, žele bolje upoznati grčki jezik, kulturu i književnost; istovremeno brojni grčki intelektualci bježe na Zapad nakon pada Carigrada i pritom donose sa sobom grčke rukopise. Ta dva faktora pridonose nastanku humanističkih prijevoda brojnih grčkih autora, među kojima nalazimo i Homera.

Važno mjesto u recepciji Homera u hrvatskoj kulturi zauzimaju djela *Rumanac trojski*, srednjovjekovni viteški roman na temelju sage o trojanskom ratu, potom renesansni Panonijev prijevod epizode iz 6. pjevanja *Ilijade* (više u Šošćarić 2015a), homerološka rasprava *Homerum nunquam fuisse suspicio* baroknog pjesnika Ignjata Đurđevića (više u Mrgan 2015), te cjeloviti latinski prijevodi iz pera dvojice predstavnika hrvatskog neoklasicizma: *Homeri Ilias Latinis versibus expressa* Rajmunda Kunića, objavljena 1776., i *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa* Bernarda Džamanjića, objavljena 1777. (više o hrvatskom neoklasicizmu: Posavac 1986, Pavlović 2012). S obzirom na Homerovu važnost i ulogu u zapadnoj književnosti te opseg ovih dvaju prijevoda, koji su bitno duži od izvornih tekstova [Kunićevu *Ilijadu* čini 18.790 heksametara, Džamanjićevu *Odiseju* 13.411 (Gortan i Vratović, ur. 1970: 438, 546)], ne iznenađuje da su već privukli pažnju filologa.

O utjecajima na Kunićev prijevod Homera prvi je pisao Franjo Maixner (1889a i 1889b) u prikazu „Život i rad Rajmunda Kunića“, u kojem iznosi tvrdnju da je Kunić toliko dobro poznao Vergilija da je nesvjesno preuzimao njegove izraze. Nikola Majnarić je u raspravi „Prilog za poznavanje Kunićeva prijevoda *Ilijade*: Vergilijev utjecaj kod prevođenja poredaba“ iz 1940. krenuo od te Maixnerove tvrdnje i dokazao upravo suprotno: da se Kunić Vergilijevim materijalom služio svjesno. S Majnarićem se složila i Darinka Nevenić Grabovac (Nevenić Grabovac 1967: 175), koja je prikazala i Kunićev i Džamanjićev prijevod u pregledu *Homer u Srba i Hrvata* te se ukratko osvrnula i na njihov pristup epitetima. Sljedeći korak u proučavanju formula u Kunićevu prijevodu učinio je Šimun Šonje (Šonje 1976), koji je objavio i komplementaran prilog o osobinama homerskoga stila kod Džamanjića (Šonje 1975). Nastavkom Šonjina rada može se smatrati doktorska disertacija (Šošćarić 2015b) u kojoj se obrađuje prevođenje pet tipova homerskih formula u

Kunićevu prijevodu Homera te se ono uspoređuje s Džamanjićevim pristupom. Objavljeno je i nekoliko rasprava o drugim Kunićevim i Džamanjićevim prijevodima: o Kunićevim prijevodima iz *Grčke antologije* pisao je Darko Novaković (1992), a o Džamanjićevu prijevodu Hesioda Marina Bricko (2002b); potonja je usporedila Kunićev i Džamanjićev prijevod Teokritovih *Idila* (Bricko 2002a).

U radovima u kojima je riječ o Kunićevu i Džamanjićevu prijevodu Homera prevladavaju dvije teme: proučavanje prevodilačkog pristupa formulaičnosti, jednoj od glavnih osobina homerske epike, te utvrđivanje pjesničkih uzora. Ovaj se rad može smatrati komplementarnim Maixnerovoj i Majnarićevoj studiji Vergilijeva utjecaja na Kunića.

2. METODOLOGIJA

Digitalno izdanje Džamanjićeve *Odiseje* dostupno je na Internetu u zbirci tekstova hrvatskih latinista *CroALa*, a Homerove u zbirci *Perseus Digital Library*. Za prepoznavanje sličnosti i mogućih utjecaja ranijih autora bile su korištene sljedeće računalno pretražive zbirke tekstova: *Musisque Deoque* za antičko pjesništvo, *Poeti d'Italia* za talijanske renesansne humaniste i *CroALa* za hrvatske latiniste, pri čemu su posljednje služile za potvrdu prisutnosti ili odsutnosti određenog antičkog citata u talijanskoj i hrvatskoj novolatinskoj poeziji. U tekstu su za imena i djela antičkih autora korištene kratice preuzete sa stranice *Musisque Deoque*.³¹ Posebnu pozornost posvetile smo dijelovima teksta u kojima postoji odstupanje od originala proširivanjem i dodavanjem riječi, te smo pokušale utvrditi jesu li Džamanjićeve prevodilačke intervencije njegove vlastite inovacije ili su možda motivirane povodjenjem za drugim piscima.

3. BERNARD DŽAMANJIĆ I HOMERI ODYSSEA LATINIS VERSIBUS EXPRESSA

Bernard Džamanjić (*alias* Bernardus Zamagna, Bernardo Zamagna, Bernard Zamanja ili Brno Džamanjić) rođen je 1735. u Dubrovniku, gdje je pohađao isusovački kolegij. Obrazovanje je nastavio u Rimu na još jednoj isusovačkoj obrazovnoj ustanovi, slavnom Rimskom kolegiju, kao učenik svojih sugrađana Ruđera Boškovića i Rajmunda Kunića. S potonjim je sklopio prijateljstvo koje je značajno utjecalo na njegov rad. Umro je u Dubrovniku 1820.

Džamanjićev književni opus čine autorski radovi i prijevodi s grčkoga i hrvatskoga na latinski. Njegova su autorska djela epovi *Jeka* (*Echo*, Rim 1764) i

---

³¹ Poveznice prema svim zbirkama navedene su na kraju članka.

Zračni brod (*Navis aëria*, Rim 1768), uz koji je tiskana i zbirka *Elegiarum monobiblos ad magnam Dei matrem*, te heksameterske poslanice objavljene krajem 18. st. S hrvatskoga je na latinski prepjevao komičnu poemu *Radonja* Vladislava Menčetića te ulomak iz Gundulićeva epa *Osman*. S grčkoga je na latinski prevodio bukolske pjesnike Teokrita, Mosha i Biona, te epičare Homera i Hesioda. Džamanjićev prijevod Homerove *Odiseje* prvi put je objavljen 1777. u Sieni pod naslovom *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa*. Prijevod je za 1301 stih duži od originala (Nevenić Grabovac 1967: 178). Drugo izdanje Džamanjićeva prijevoda izašlo je 1783. u Veneciji, a treće 1832. u Zadru (Šonje 1975: 25). Suvremenici su iznimno cijenili njegov prijevod (Šonje 1975). Džamanjić je svoja prevodilačka načela iznio u uvodnoj raspravi *Ratio operis*. U njoj je riječ o važnosti prevođenja i intelektualnom razvoju kojem prevođenje doprinosi; slijedi obračun s doslovnim prevodiocima, koji uništavaju stil izvornika i ne posvećuju dovoljnu pažnju duhu i ljepoti književnog djela, a na kraju se nalazi kritika jednog prijevoda *Odiseje*, onog iz pera švicarskog humanista Simona Lemma, kojem Džamanjić predbacuje da se previše oslanja na Vergilija, čime implicira da sam poseže za Vergilijevim riječima samo kada je to prikladno.

4. DŽAMANJIĆEV RAD U KONTEKSTU ISUSOVAČKOG OBRAZOVANJA I KLASICISTIČKE ESTETIKE

Čimbenici koji su oblikovali Džamanjićeve stavove prema književnosti i prevođenju bili su isusovačko obrazovanje i neoklasicistička estetika. Džamanjić se obrazovao na već spomenutom Rimskom kolegiju, vodećoj isusovačkoj obrazovnoj instituciji. Jedan od ciljeva isusovačkoga obrazovanja bio je osposobiti učenike da se izražavaju na latinskome po uzoru na preporučene autore: u prozi na Cicerona, u pjesništvu, naročito epskom, na Vergilija. Isusovci su se, pod velikim utjecajem ranijih humanista, u pisanju epike ugledali na Vergilija te objavljivali didaktičke priručnike koji su obilovali savjetima kako napisati vergilijevski ep (Haskell 2010). Uz isusovački obrazovni sustav u kojem je bio formiran najprije kao učenik, a potom kao predavač, za Džamanjićevo djelovanje važnu ulogu odigralo je članstvo u rimskom književnom društvu zvanom *Accademia degli Arcadi* (*Accademia dell'Arcadia*), nastalom kao reakcija na baroknu poetiku. Članovi toga društva zalagali su se za promicanje neoklasicističkih načela u umjetnosti. Neoklasicizam pokazuje veći interes za Homerovim djelima od ranijih razdoblja, međutim, i dalje mu nalazi mane, a prevodilačka praksa tog doba dopušta prevodiocu zadiranje u tekst i „popravljanje“ izvornika kad prevodilac procijeni da je potrebno, najčešće kad original nije dovoljno „uzvišen“³²

³² Neoklasicističko prevođenje detaljnije prikazuje Movrin (2010).

5. KNJIŽEVNI UTJECAJI

Budući da je riječ o prijevodu, ne mogu se očekivati tuđi utjecaji na kompoziciju spjeva ili obradu teme; tek je do neke mjere kroz slobodan pristup epitetima moguće utjecati na karakterizaciju likova (v. Šoštarić 2015b). Mogućnost koja preostaje je proučavanje vokabulara. Zahvaljujući isusovačkom obrazovnom sustavu Džamanjić se obrazovao kao poznavalac grčkih i rimskih pisaca i stilistike. U njegovu će radu – kako autorskom, tako i prevodilačkom – svakako doći do izražaja utjecaj pisaca koje je čitao. Džamanjić u *Ratio operis* kritizira pretjeranu upotrebu Vergilijevih riječi u Lemmovu prijevodu, iz čega je očito da je dobro poznao Vergilija. To potvrđuje i proučavanje formula u Džamanjićevu prijevodu (Šoštarić 2015b): u prevođenju formula on koristi formulaične elemente epike pisane na latinskom, s Vergilijem kao glavnim uzorom, te nešto rjeđim posezanjem za Ovidijem. Cilj je ovog rada istražiti Vergilijev i Ovidijev utjecaj izvan formula te moguće utjecaje drugih pisaca i time nadopuniti navedenu studiju.

5.1. PLAUT

U Džamanjićevu prijevodu upada u oči velik broj arhaizama poput glagolskih oblika *quaeso* (13.42),³³ *ausim* (8.252), infinitiva na *-ier* (*nascier* 1.39, *jungier* 1.296, *largirier* 1.300, *noscier* 1.441, *jactarier* 2.131, *versarier* 2.373, *flectier* 3.158, *ulciscier* 3.239, *ducier* 6.68, itd.), zamjeničkih oblika na *oll-* (*olli* 1.92, 1.211, 2.38, *ollis* 3.372, itd.), te niza drugih poput oblika *queis* (1.32, 1.60, 3.276, itd.), *heic* (1.62, 2.28, 6.143, itd.), *caussa* (1.187), *gnata* (6.376), *gnatorum* (3.418), *gnato* (5.18), itd.). Ovi arhaizmi nisu nužno povezani s najstarijim rimskim piscima (*olli* je vrlo često kod, primjerice, Vergilija), no neki se mogu povezati isključivo s komediografom Plautom: *auden* (15.419, Plaut. *Mil.* 232), *age sis* (8.162, Plaut. *Asin.* 93, 679, itd.).³⁴

5.2. LUKRECIJE

Lukrecijev utjecaj može se pretpostaviti na temelju hapaksa *suavidicus* (*suavidica ... voce* 12.194; *suavidicis ... versibus*, *Lucr. Rer. Nat.* 4.180, 4.909). Popularnost ovog pridjeva kod renesansnih pjesnika kao što je, primjerice, Pietro Angeli *alias* Bargaeus, od kojeg Džamanjić posuđuje i na drugim mjestima, ne upućuje na Lukrecija kao jedini izvor, no uvjerljivim dokazom Lukrecijeva

³³ Uz Džamanjićeve i Homerove citate podrazumijeva se da je u pitanju *Odiseja*.

³⁴ Posljednji se izraz pojavljuje kod Džamanjića još 3 puta u drugima djelima; u korpusu hrvatskih latinista nalazimo ga samo kod Džamanjićeva suvremenika Staya.

utjecaja na Džamanjića mogu se smatrati klauzule (završeci stihova) potvrđene samo kod Lukrecija: *oris honore* (5.232, Lucr. *Rer. nat.* 4.1171), *pocula circum* (1.155, 10.369, Lucr. *Rer. nat.* 1.937, 4.12), *corporis exstat* (12.97, Lucr. *Rer. nat.* 1.336), *tabescere cogit* (1.364, Lucr. *Rer. nat.* 6.964). Lukrecije kao autor prirodoznanstvenog epa *O prirodi* nije neočekivan uzor budući da se Džamanjić i sam okušao u tom žanru.

5.3. CICERON

Najpoznatiji rimski govornik nije se u književnom radu ograničio na prozu. U njegove pjesničke pokušaje ubraja se i prijevod odabranih odlomaka iz Homera. Ovdje uspoređujemo njegov fragment *Odiseje* sa Džamanjićevim prijevodom istog mjesta. Džamanjić je slobodno ukomponirao sedam Ciceronovih stihova u vlastiti prijevod, što nije slučaj bez presedana: renesansni humanist Angelo Poliziano nije se ustručavao upotrijebiti tridesetak Ciceronovih stihova u svojem prijevodu odlomka iz 2. pjevanja *Ilijade* (Levine Rubinstein 1983).

Cicero, *Fragmenta poetica* 30 (*Homeri ex Odyssea*):

*O decus Argolicum, quin puppim flectis, Ulixes,
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus?
Nam nemo haec umquam est transvectus caerula cursu,
Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus,
Post, variis avido satiatus pectore Musis,
Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli clademque tenemus,
Graecia quam Troiae divino numine vexit,
Omniaque e latis rerum vestigia terris.*

Džamanjić 12.195–203:

*O Laërtiade Grajum decus, huc age navem
Dirige, ut arguto cantum quem fundimus ore,
Accipias. nemo haec transvectus caerula puppi est
Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus;
Post variis avido satiatus pectore Musis
Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli clademque tenemus,
Graecia quam Trojae divino numine vexit,
Omniaque e latis rerum vestigia terris.*

5.4. VERGILIJE

Iz Maixnerovih i Majnarićevih studija o Kuniću možemo pretpostaviti da će i kod Džamanjića, koji je dijelio učiteljeve ideje i književni ukus, biti izražen Vergilijev utjecaj, što u slučaju prevođenja formula potvrđuje Šoštarić (2015b). Džamanjić po uzoru na Vergilija koristi izraz *vescitur aura aetheria* (Verg. *Aen.* 1.546–7) u značenju „živi“ te prijevod dijelova dvaju stihova πατήρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης, ζῶει ὃ γ' ἢ τέθνηκε (2.131–2), „moj otac je u tuđini živ ili mrtav“, kod Džamanjića glasi *Sive usquam genitor vivit nunc sospes, et aura vescitur aetheria* (2.150–1). Izraz *caelicolum regi* (13.55) odgovara Vergilijevoj sintagmi iz *Eneide* (Verg. *Aen.* 3.21), ne Homerovu Διὶ πατρὶ (13.51), „ocu Zeusu“. Iako se u prijevodu epa prije svega očekuje utjecaj *Eneide* kao glavnog žanrovskog modela, Džamanjić je pomnjivo čitao i ostala Vergilijeva djela. O čitanju *Georgika*, epa posvećenog poljodjelstvu, svjedoči klauzula *ventus agebat* (12.175, Verg. *Georg.* 1.421), a Džamanjiću nije bila nepoznata ni zbirka kraćih djela *Appendix Vergiliana*, pripisivana Vergiliju, iz koje posuđuje klauzulu *tractare laborem* (8.158, 24.191, Verg. *App. Aetna* 35), kao ni Servijev komentar uz Vergilija, o čemu svjedoči odabir rijetke riječi *multrale* (*multralia* 9.232, Serv. *Verg. E.* 3.30; kolokvijalni oblik riječi *multrarium*, *ii, n.*). Postoje podudarnosti u opisu Penelope i Didone koje, kao i prethodni primjeri, sugeriraju da je Džamanjić Vergilijeve izraze koristio svjesno:

Pergitis heu multis reginae saucia curis
Pectora, dilectum rapuit cui Parca maritum? 19.99–100
At regina gravi iamdudum saucia cura Verg. *Aen.* 4.1³⁵

pendet conjux narrantis ab ore 23.343
Exposcit pendetque iterum narrantis ab ore. Verg. *Aen.* 4.79
Narrantis coniunx pendet ab ore viri, Ovid. *Her.* 1.30

U posljednjem primjeru teško je reći radi li se o utjecaju Vergilija, Ovidija ili obojice, kao i u dijelu stiha *vinctum sopor altus habebat* (15.6), prijevodu Homerova μαλακῶ δεδμημένον ὕπνω (15.6), „savladan ugodnim snom“, nastalom prema *sopor altus habebat* (Verg. *Aen.* 8.26, Ovid. *Met.* 7.667).

³⁵ Isti stih pojavljuje se i u *Latinskoj antologiji* (*Anth. Lat.* 15.100), nepotpuno sačuvanoj zbirci latinskih epigrama, te u skraćenom obliku kod gramatičara Terencijana Maura u priručniku *O glasovima, slogovima i metrima* (Ter. Maur. *Metr.* 1950), koji se inače ne pojavljuje kod Džamanjića kao značajan utjecaj.

5.5. OVIDIJE I RIMSKA LJUBAVNA ELEGIJA

Posezanje za Ovidijevim riječima nije neočekivano budući da je rimski pjesnik i sam obradio neke elemente sage o Trojanskom ratu, primjerice Odisejev dolazak na Kirkin otok. Upravo iz tog odlomka Ovidijeva epa *Metamorfoze* Džamanjić posuđuje dio stiha:

Moly vocant superi, donum mortalibus aegris (10.317)

Moly vocant superi; nigra radice tenetur (Ovid. *Met.* 14.292).

Ovidije je još jedan izvor prema kojem Džamanjić oblikuje svoje varijante formula obraćanja. U stihu *O sate Laërta, rerum admirande repertor* (11.648) drugi dio stiha pokazuje više sličnosti s Ovidijevim *poenae mirande repertor* (Ovid. *Trist.* 3.11.51) nego Homerovom formulom obraćanja διογενὲς Λαερτιάδη πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ (11.617), „Zeusov potomče, Laertov sine, domišljati Odiseju“. Ovidijeva klauzula *sulcavimus aequor* (Ovid. *Pont.* 1.4.35) prenesena je, uz promjenu glagolskog nastavka, u Džamanjićev stih *Ille decem septemque dies sulcaverat aequor* (5.302) kao prijevod Homerova ἐπτά δὲ καὶ δέκα μὲν πλέεν ἡμέατα ποντοπορεύων (5.277), „sedamnaest dana je plovio morem“, gdje se Džamanjić odlučio za poetičniji izraz „orati more“ umjesto „ploviti morem“. Još jedno poetično rješenje bila je upotreba Ovidijeva izraza *pecoris saetigeri* (Ovid. *Met.* 14. 288–289) za Homerovo jednostavno συσίβ (14.14), „svinjama“ (kod Džamanjića *setigero pecori*, 14.13). Nadalje, vjeran prijevod sljedećeg dijela teksta: εἰς ὅτε κέν μιν / μοῖρ' ὀλοῆ καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο (2.99–100), „dok ga ne otme strašna sudbina tužne smrti“, ne traži izraz *aeternā lumina nocte* (Ovid. *Met.* 3.335), no Džamanjić to ipak pretvara u *quum tristia fata / Ipsius urgebunt aeterna lumina nocte* (2.112–13). Brojne klauzule poput *otia somnos* (24.288, Ovid. *Pont.* 2.9.61), *dona palaestrae* (Ovid. *Epist.* 19.11), *gratus Iason* (12.74, Ovid. *Am.* 2.18.23), *tabescere curis* (5.226, Ovid. *Trist.* 5.1.77),³⁶ *lumen ademit* (1.79, Ovid. *Ibis* 269) dodatno dokazuju Džamanjićevo poznavanje Ovidijeva opusa, možda i temeljitije nego što bi se očekivalo od jednog isusovačkog đaka, budući da su isusovci Ovidija, čije su mnoge elegije bile ljubavne i erotske tematike, čitali u pročišćenom obliku.

Džamanjićeva sklonost ljubavnoj elegiji ne završava s Ovidijem. U prijevodu Homerova αὐτὴν δ' ἐς θρόνον εἴσεν ἄγων (1.130), „povede je do sjedala i posjedne“, Džamanjić koristi sintagmu *molli toro* (*Ipsam autem mollique toro, stratisque locavit* 1.141) pristunu kod Ovidija (Ovid. *Am.* 2.4.14) i Tibula (Tib. *Eleg.* 1. 2.58), popularnu i kod renesansnih pjesnika. Sintagma *vacuo lecto* u stihu *Invidia, haud vacuo divas requiescere lecto* (5.129) također nije mogla

³⁶ Klauzula se pojavljuje ukupno 9 puta u hrvatskom latinizmu, isključivo kod Kunića i Džamanjića.

nastati kao Džamanjićev pokušaj vjernog prevođenja Homerovih riječi οἱ τε θεαῖς ἀγάασθε παρ' ἀνδράσιν εὐνάζεσθαι (5.119), „zamjerate božicama ako spavaju sa smrtnicima“, već pod utjecajem Propercija, koji je koristi triput u istoj metričkoj poziciji kao Džamanjić (Prop. *Eleg.* 2.2.1, 3.6.23, 3.6.33).³⁷ Citati koji se pojavljuju samo kod jednog elegijskog pjesnika poput Ligdamova početka stiha *artis opus rarae* (5.247, 6.269, 21.7, Lygd. *Eleg.* 4.37), te klauzula *litora navis* (1.200, Prop. *Eleg.* 2.14.29) i *compendia terris* (1.440, 8.177, Tib. *Eleg.* 1.3.39) potvrđuju Džamanjićevu sklonost ovoj književnoj vrsti.

5.6. EPIKA SREBRNOG DOBA

Džamanjićevoj lektiri pripadali su i epovi tzv. srebrnog doba rimske književnosti. Na početku 8. pjevanja Atena kod Homera (8.18–20) nije opisana niti jednim epitetom, što nije spriječilo Džamanjića da obogati svoj prijevod izrazom *diva bellipotens* (8.18–9) preuzetim iz epa *Tebaida* pjesnika Stacija, gdje se također odnosi na Atenu (Stat. *Theb.* 2.715–6). Sličan primjer je genitiv Ἀθηναίης (6.322), „Atene“, koji postaje *armisonae divae* (6.336) po uzoru na Silija Italika i njegov ep *Punski rat* (Sil. Ital. *Pun.* 13.42), a θάνατος (13.60), „smrt“, se u Džamanjićevim rukama pretvara u *Parcarum leges* (13.64), nedvojbeno pod utjecajem istog pisca (Sil Ital. *Pun.* 9.475, 10.644). Kod Džamanjića nalazimo i niz klauzula koje se pojavljuju u epovima srebrnog doba, npr. *Phasidis oras* (12.70, Val. Fl. *Argon.* 1.2), *insurgere dictis* (24.192, Val. Fl. *Argon.* 5.671), *cautibus asper* (12.232, Lucan. *Phars.* 7.139), *arma fuere* (12.14, Sil. Ital. *Pun.* 12.24), *aequore cantus* (12.53, Sil. Ital. *Pun.* 14.473), *advena tectis* (24.301, Sil. Ital. *Pun.* 8.163), *satiata voluptas* (5.216, Stat. *Theb.* 6.294), *sede reponunt* (12.179, Stat. *Theb.* 10.789), itd. Dakako, nije isključena mogućnost da ih je autor smislio sam, no Džamanjićeva prijevodna rješenja navedena na početku ovog odlomka svakako upućuju na epiku srebrnog doba.

5.7. KRŠĆANSKI PISCI

Džamanjićev stih *Si qua virum placito carum sibi junxit amore?* (5.130) prenosi smisao Homerova stiha ἢν τίς τε φίλον ποιήσεται ἀκοίτην (5.120), „ako (ga) koja učini dragim mužem“, ali ne i Homerovu izravnost i jednostavnost vokabulara: Džamanjić poseže za sintagmom *placito amore* za koju je moguće da ju je preuzeo od Venancija Fortunata (Ven. Fort. *Carm.* 8.3.257) budući da nije

³⁷ Nešto je manje vjerojatno da je riječ o Juvenalovu utjecaju (usp. Iuv. *Sat.* 5.17).

motivirana grčkim tekstom.³⁸ Vjerojatno ga je isti pjesnik svojim stihom *Uten-tes niveam per candida pectora pallam* (Ven. Fort. *Carm.* 9.2.127) nadahnuo da ἀργύφειον φᾶρος (5.230), „nošnja bijela kao srebro“ postane sniježnobijela, a ne srebrna tkanina u stihu *Induit, at niveam tenui velamine pallam* (5.246), iako u latinskome postoji odgovarajući pridjev *argenteus*. Neke klauzule koje se pojavljuju kod Džamanjića nalazimo i kod kršćanskih autora: kod Juvenka *divite gaza* (2.115, 24.151, Iuvenc. *Evang.* 3.522), *gaudia tanta* (24.586, Iuvenc. *Evang.* 1.97), kod Aratora *petiere penates* (1.455, 3.446, Arator *Apost.* 2.700), a kod Marija Viktorina *edita terris* (24.242, Mar. Victor *Aleth.* 3.533),³⁹ no zbog relativno malog broja primjera nije moguće sa stopostotnom sigurnošću tvrditi da je Džamanjić pomno čitao sve navedene pisce.

5.8. RAZNI AUTORI

U ovom ćemo odlomku navesti autore čiji se utjecaj na Džamanjića može pretpostaviti, no zbog malog broja primjera ne i nepobitno dokazati. Vrlo vjerojatno Lukrecije nije jedini autor prirodoznanstvenih epova drag Džamanjiću: prepoznajemo klauzule posuđene iz Avijenova epa *Opis svijeta: rupis ab antro* (5.476, Avien. *Orb. terr.* 1290) i *cratera coruscum* (15.133, 24.308, Avien. *Arat.* 889), te Manilijeva *O astronomiji: sedibus isdem* (4.524,⁴⁰ Manil. *Astr.* 4.510). Pojavljuju se i pjesnici Katul (*caerula verrentes Nerei* 3.170, Catull. *Carm.* 64.7) i Horacije (*frustra que laboret* 12.113, *Ars* 241).

Postoje i mjesta koja ne upućuju nedvosmisleno na samo jednog autora, kao što smo već spomenule u 5.4. U Džamanjićevu prijevodu *Odiseje* nalaze se i izrazi koji nisu motivirani izvornim tekstom, a ne može im se odrediti jedan jedini antički pjesnik kao izvor. Penelopino nježno obraćanje sinu *Telemache o mea cura* (3.18) umjesto jednostavnog vokativa Τηλέμαχ’ (3.4) može se objasniti prirodom njihova odnosa (neiskusni sin, brižna majka), no vrlo je neobično u njezinom govoru proscima (*O juvenes, mea cura, proci*, 2.108) s kojima nikako nema prisan odnos. Kod Homera Nestorov sin je Ἀντίλοχος, ἐμὸς φίλος υἱός (3.111–12), „Antiloh, moj dragi sin“; kod Džamanjića on je *Antilochus, mea cura* (3.119). Obraćanje *mea cura* pojavljuje se kod nekolicine antičkih pjesnika među kojima su kao Džamanjićevi uzori već spomenuti Ovidije (*Am.* 3.1.41, *Trist.* 4.6.45) i Valerije Flak (*Argon.* 6.499), te kršćanski pisac Paulin iz Nole (*Carm.* 31.381, 31.535). Također se može pretpostaviti kombiniranje nekoliko

³⁸ Postoji mogućnost da je izvor u ovom slučaju talijanski renesansni pjesnik Callimaco (*Carm.* 7.4), no nismo pronašle dovoljno podudarnosti između njega i Džamanjića da bismo sa sigurnošću tvrdile da se radi o njegovom utjecaju.

³⁹ Nije nemoguće da je izvor i ep *Iesseidos libri XII* Kajetana Vičića, ili oba autora.

⁴⁰ I u epu *Navis aëria* (1.1.557).

izraza u Džamanjićevu prijevodu *dulces carpere somnos* (15.7) za Homerovo ὕπνος ἔχει γλυκός (15.7), „obuzme (ga) slatki san“: *dulces somnos* (Stat. *Theb.* 1.306, 4.431, *Silv.* 5.5.85; Val. Fl. *Argon.* 4.389, 8.82, *Corrip. Ioh.* 1.513, *Iust.* 1.92) i *carpere somnos* (Verg. *Georg.* 3.435).

5.9. KASNIJI UTJECAJI I TEME KOJE SE OTVARAJU ZA DALJNJA ISTRAŽIVANJA

Svakako bi vrijedna tema za istraživanje bio utjecaj novolatinske književnosti na Džamanjićev rad. Humanistički neologizam *altiloquus* (1.411) te brojne klauzule (npr. *doctus ab aevo* 4.57, Mantov. *Sylv.* 1.6.49; *agnovit Atrides* 24.14, Poliz. *Ilias* 3.24) upućuju na poznavanje talijanskih renesansnih humanista. Utjecaj hrvatskih humanista također zaslužuje proučavanje, naročito Kunićev. Nameće se pitanje jesu li primjeri poput stihova *Haeret inops animi, necdum sat certus Ulysses* (5.389) i *Haeret inops animi, subito metuensque pericli* (Kunić *Il.* 5.713) posuđivanje ili zajednička rješenja.⁴¹ Kao moguću temu istraživanja još bismo predložile proučavanje ostatka Džamanjićeva prevodilačkog opusa u kontekstu recepcije grčkih autora u hrvatskoj kulturi, u čemu je prvi korak već napravila Marina Bricko svojim radovima (2002a, 2002b). Nadamo se da će ovaj članak potaknuti interes za novolatinsku prijevodnu književnost, potom za neoklasicističko razdoblje hrvatskog latinizma te za recepciju Homera u hrvatskoj kulturi.

6. ZAKLJUČAK

Iako je Džamanjić možda bio bliži današnjem shvaćanju prevodilačkog zadatka od svojih suvremenika (Bricko 2002a, Bricko 2002b), upitno je bi li se danas mogla opravdati njegova odstupanja od izvornog teksta. Ipak, njegovi suvremenici nisu u tome vidjeli nedostatak originalnosti; štoviše, poznavanje klasičnih autora bilo je jedan od glavnih ciljeva isusovačkog obrazovanja. U prijevodu *Odiseje* Džamanjić, da bi stvorio elegantan neoklasicistički ep na latinskom, poseže za brojnim rimskim uzorima. Na prvom mjestu nalazi se Vergilije, što je i u skladu s isusovačkim razmišljanjima o književnosti. Džamanjić je pomno proučavao djela pripisivana Vergiliju te Servijev komentar uz tog pisca, što je pokazao izborom riječi. Utjecaj Ovidija, još jednog majstora stila, također nije neočekivan. Džamanjić je kao autor prirodnoznanstvenih epova pokazivao interes za antičkim autorima sličnih djela (ponajprije Lukrecijem), a taj se interes

⁴¹ Izraz *inops animi* javlja se već kod Vergilija (*Aen.* 4.300), a kasnije kod Stacija (*Theb.* 11.152), Silija Italika (*Pun.* 12.66) i Venancija Fortunata (*Mart.* 4.152, *Carm.* 6.5.170), no ne uz glagol *haereo*, 2.

odrazio i u prijevodu Homera. Džamanjić je pažljivo čitao i epiku srebrnog doba, koja mu je pomogla da oblikuje izraze koje zvuče homerski, a proučio je i ranije prijevode Homera na latinski. Može se pretpostaviti da čitao neke kršćanske epske pjesnike. Žanrovska iznenađenja u ovome djelu svakako su ljubavna elegija sa svojim preokupacijama pojedinca, u suprotnosti s epom, koji tematizira život kolektiva, i Plautove komedije ispunjene šaljivim intrigama koje rijetko donose tragične posljedice. Općenito za Džamanjićevo korištenje antičkih uzora možemo zaključiti da je služilo uljepšavanju homerskog stila, koji je uglađenim neoklasicistima lako mogao zvučati previše direktno i jednostavno dok su težili za poetičnim izrazom koji će odraziti njihov *buon gusto*.

DIGITALNI IZVORI

CroALa – Croatiae auctores Latini <<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/>> (pristupljeno 1. studenoga 2015.)

Musisque Deoque <<http://www.mqdq.it/mqdq/>> (pristupljeno 1. studenoga 2015.)

Perseus Digital Library <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>> (pristupljeno 1. studenoga 2015.)

Poeti d'Italia <<http://www.mqdq.it/mqdq/poetiditalia/index.jsp>> (pristupljeno 1. studenoga 2015.)

LITERATURA

Bricko, Marina. 2002a. Naknadno upisana Arkadija: Teokritove idile u Kunićevu i Zamanjinu prijevodu. U: *Hrvatska književna baština* 1, D. Fališevac, J. Lisac i D. Novaković, ur. 575–593. Zagreb: Ex libris.

Bricko, Marina. 2002b. Zamanja's Translation of Hesiod's *Epic Works and Days*. U: *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja*, Fedora Ferluga Petronio, ur. 271–281. Maribor: Slavistično društvo.

Džamanjić, Bernard 1777. *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa a Bernardo Zamagna Ragusino ad optimum principem Petrum Leopoldum Austriacum*. Senis: Excudebant fratres Pazzini Carlii.

Haskell, Yasmin. 2010. Practicing What They Preach? Vergil and the Jesuits. U: *A Companion to Vergil's Aeneid and Its Tradition*, Joseph Farrell, ur. 203–216. Chichester, UK i Malden, Mass.: Wiley-Blackwell.

- Gortan, Veljko, Vladimir Vratović, ur. 1970. *Hrvatski latinisti = Croatici auctores qui latine scripserunt*. Sv. 2, Pisci 17–19. stoljeća = *Auctores saec. XVII–XIX*. Zagreb: Zora i Matica hrvatska.
- Levine Rubinstein, Alice. 1983. Imitation and Style in Angelo Poliziano's *Iliad* Translation. *Renaissance Quarterly* 36(1): 48–70.
- Maixner, Franjo. 1889a. Život i rad Rajmunda Kunića. *Rad JAZU* 96: 110–166.
- Maixner, Franjo. 1889b. Život i rad Rajmunda Kunića. *Rad JAZU* 98: 85–153.
- Majnarić, Nikola. 1940. Prilog za poznavanje Kunićeva prijevoda *Ilijade* (Vergilijev utjecaj kod prevođenja poredaba). *Hoffillerov zbornik (Serta Hoffilleriana)*. Zagreb: [s. n.], 1949, 167–178.
- Movrin, David. 2010. *Fidus interpres / Zvest prevajalec: slike iz dveh tisočletij zgodovine prevajanja*. Ljubljana: Založba ZRC i ZRC SAZU: Znanstvena založba FF.
- Mrgan, Matea. 2015. *Homersko pitanje u djelu Ignjata Đurđevića* *Homerum nunquam fuisse suspicio*. Diplomski rad. Mentorica dr. sc. Irena Bratičević. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Nevenić Grabovac, Darinka. 1967. *Homer u Srba i Hrvata*. Beograd: Filozofski fakultet Beogradskog univerziteta.
- Novaković, Darko. 1992. Kunićevi prijevodi iz *Grčke antologije*. *Latina et Graeca* XX (39–40): 9–34.
- Pavlović, Cvijeta. 2012. *Uvod u klasicizam*. Zagreb: Leykam International.
- Posavac, Zlatko. 1986. *Estetika u Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Šonje, Šimun. 1975. Osobitosti Homerova epskog stila u *Odiseji* Bernarda Džamanjića (Zamanje). *Dubrovnik* 1: 24–52.
- Šonje, Šimun. 1976. Prigodom 200. obljetnice prijevoda Homerove *Ilijade* od Rajmunda Kunića (1776–1976). *Dubrovnik* 5 – 76: 34–46.
- Šoštarić, Petra. 2015a. Ianus Pannonius' *Diomedis et Glauci congressus* and its literary *Nachleben*. *Colloquia Maruliana* XXIV: 49–64.
- Šoštarić, Petra. 2015b. *Tipovi homerskih formula u Kunićevu latinskom prijevodu Ilijade*. Doktorska disertacija. Mentor: dr. sc. Darko Novaković. Zagreb: Filozofski fakultet.

ANCIENT MODELS IN DŽAMANJIĆ'S LATIN TRANSLATION OF THE ODYSSEY

Croatian Jesuit Bernard Džamanjić (Zamanja) published a Latin rendering of Homer's *Odyssey*, *Homeri Odyssea latinis versibus expressa*, in 1777. His contemporaries had a high regard for this translation, which saw two more editions. In his work Džamanjić was influenced by contemporary, i.e. neoclassical, views on poetry and art, as well as by his Jesuit education, which placed a great emphasis on the imitation of classical authors. We were able to discern various Roman poets as influences on Džamanjić: besides the expected Virgil and Ovid, he drew from different sources, ranging from Plautus to the Silver Age poets.

Keywords: Croatian Latinist epics, reception of Homer, translation from Greek into Latin, Bernard Džamanjić, Roman neo-classicist circle